

BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING ILMIY NAZARIY ASOSLARI**Xursanov O.U.**

Qo‘qon universiteti “Ta‘lim” kafedrası o‘qituvchisi

Alijonova Mohlaroyim To‘lqinjon qizi

Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 1 bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalar nutqini shakllantirishda g‘arb va sharq notiqklarining fikrlari, ular bergan nazariy va amaliy tavsiyalarni o‘rganish, ularning nutqqa oid fikrlarini va tavsiyalarini o‘quvchi yoshlarga yetkazish orqali ta‘lim tizimida ham o‘z samarasini berib kelayotgan tavsiyalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Rito‘rika, ta‘lim tizimi, strategiya, onalar maktabi, aql va nutq, Murojatnoma, “Yangi O‘zbekiston”, “Uchinchi Renessans”.

Keying yillarni jamiyatimizda tub o‘zgarishlar, islohotlar davri deyishimiz uchun yetarli asoslar bor. 2017 yilda qabul qilingan **“O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”** 2017-2021 yillarda mamlakatimizni kompleks rivojlantirish, shuningdek, yurt taraqqiyotini ta‘minlashning ustuvor jihatlarini belgilab bergan dastur bo‘lib xizmat qildi. Shubhasiz, 2017-2021 yillar mamlakatimiz tarixida “Yangi O‘zbekiston” jamiyatini barpo etish va “Uchinchi Renessans” poydevorini qo‘yishdek ulug‘vor maqsadlarga kirishilgani bilan qoladi. Islohatlar kontekstida ta‘lim va fan sohasida bo‘layotgan e‘tibor alohida e‘tirofga loyiq. Keying besh yil davomida barcha turdagi ta‘lim bosqichlarini tubdan takomillashtirish bo‘yicha bir qator Prezident farmoni va qarorlari qabul qilindi.

Bola nutqini shakllantirish va rivojlantirish masalasi pedagogikaning asosiy muammolaridan bo‘lib kelgan. Darhaqiqat, bolalar nutqining shakllanishi bir qancha omillari bog‘liq va ularni tahlil qilish mazkur muammoning yechimiga nisbatan to‘g‘ri yondashuvni ta‘minlaydi. Mazkur omillar sifatida oila va ta‘lim muassasasidagi muhit, bolaning ruhiy holati, imkoniyatlari, jismoniy salomatligi, faolligi, axloqiy va estetik sifatlarini keltirish mumkin. Olib borilgan ilmiy ish va tahlil hamda tavsif etish boshlang‘ich ta‘lim yoshidagi bolalar nutqini takomillashtirishning ilmiy asoslari va tadqiq etish darajasini aniqlash imkoniyatini beradi. Boshlang‘ich ta‘lim yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish mamlakatimizda o‘tgan asirning 50-yillarida boshlangan. Xalq og‘zaki ijodi, shubhasiz, bola tarbiyasida, xususan, ularning nutqini rivojlantirishda katta imkoniyatlar va juda boy qadriyatlarga ega so‘z san‘ati turidir. Xususan, uning ertak, afsona, rivoyat, tez aytish, topishmoq, maqol kabi janrlari o‘quvchi-yoshlarning dunyoqarashini, tasavvurini, tafakkur imkoniyatlarini, xotirasini, ruhiyatini, nutqini tarbiyalashda bemisl ahamiyatga ega ekanligi mazkur janrlarning o‘ziga xosligi va ichki imkoniyatlarida namoyon bo‘ladi. Insoniyat taraqqiyoti tadrijida til, nutq va tafakkurning ahamiyati katta. Til ong va tafakkur bilan chambarchas bog‘liq. Bu ikki tushuncha bir-birini taqozo etadi va biri ikkinchisiz mavjud bo‘la olmaydi. Tafakkur jarayoni ongimizda til elementlari ko‘rinishida kechadi. Demak, til ong va tafakkur bilan chambarchas bog‘liq.

Nutq til bilan bog‘liq hodisa bo‘lib, uning takomili tildagi leksik birliklarning insonning tezkor xotirasidan o‘rin olishi va uning nutq jarayonida tezkor qo‘llay olishi va uning nutq jarayonida tezkor qo‘llay olish qobiliyatiga bog‘liq. Bu esa so‘zga e‘tibor, badiiy mutola, turli ijtimoiy munosabatlar vosiyasida hosil bo‘ladigan lingvo-psixologik ko‘nikmalar bo‘lib, unga ichki va tashqi omillar vositasida ta‘sir qilish mumkin. Nutqni egallashning asosiy bosqichi boshlang‘ich ta‘lim davriga to‘g‘ri keladi va keyinchalik u muntazam rivojlanish xususiyatiga ega. Boshlang‘ich ta‘lim yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish maktabgacha ta‘lim muassasalarida shu yo‘nalishda olib borilgan amaliy ishlarga asoslanadi. Bolalar nutqini shakllantirish va rivojlantirish borasida olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar nutqiy faoliyatning yaxshilanishida rag‘batning kuchaytirishiga sabab bo‘lmoqda. Nutqiy faoliyat nutqiy harakatlar bilan yaxlitlik kasb etganda samarali muloqot jarayoni qaror topadi. Ularda verbal va noverbal muloqot shakillaridan o‘rinli va unumli foydalanish nutqning ta‘sirchanligini oshirishi isbotlangan. O‘zbek ma‘rifatparvarlaridan biri Abdulla Avloniyning serqirra ijodiy faoliyatida ta‘lim va tarbiya masalasi alohida o‘rin egallaydi. Abdulla Avloniy o‘z asarlarida ilm olish muoammosini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Avloniy ilm tarbiya jarayonida o‘zlashtiriladi, u yaxshini yomondan, ezgulikni yovuzlikdan, joizni nojoizdan farqlash imkonini beradi, deb hissoylaydi. O‘qish va o‘qitish uslubiga isloh kiritishi, yangi maktablarning tashkil qilinishi, o‘quvchilarga zamonaviy bilimlar berish, sharq va g‘arb tillarini o‘rgatish kabi masalalarning ta‘lim amaliyotiga kiritilishi Abdulla Avloniy nomi bilan bog‘liq.

R.M. Qodirovaning tadqiqotlarida esa 5-6 yoshli bolalar nutqini Rus tilini o‘qitish jarayonida rivojlantirishning omillari tadqiq etilga. Hususan, bolalarning nutqini rivojlantirishning pedagogik-psixologik omillari, bolalarga Rus tilini dialogik nutq vositasida o‘qitishning uslubiyati, Rus tilini o‘qitish jarayonida bolalarda baynalminallik va vatanparvarlik fazilatlarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur tadqiqotchilar tomonidan bolalar nutqini rivojlantirishning amaliy jihatlari, hususan, bolalar hikoyalarini tasniflash, xikoya o‘qish (tinglash) jarayonining nutqni shakllantirishdagi ro‘li, tevarak-atrofdagi predmetlarni tavsiflash, adabiy asoslarni hikoya qilib berish, rasimga qarab hikoya qilish, shaxsiy va jamoa tajribasidan misol keltirish, ijodiy hikoya qilish kabi omillar tavsiflangan. Shunday ekan, maktabgacha va boshlang‘ich ta‘limda nutqni shakllantirish va rivojlantirish borasidagi ishlarning integratsiyasini ta‘minlash, dasturlardagi uzviylik masalalarini qaytadan ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Bunda, maktabgacha ta‘limda nutqni shakllantirish bilan bog‘liq: fikrni ifodalay olish, bog‘liqliq nutq ko‘nikmalari, boshlang‘ich ta‘limda esa uni rivojlantirish masalasiga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq; boshlang‘ich ta‘limda yana rasm asosida hikoya tuzish, badiiy matnni qayta hikoya qilib berish, til elementlarining grammatik tabiatiga ham e‘tiborni qaratish qo‘l keladi. Yuqorida bildirilgan fikrlarga ko‘ra, Avloniyning pedagogik qarashlarida bolalar nutqiy faoliyatini rivojlantirish masalasi badiiy adabiyot bilan bog‘liqlikda qaraladi.

U pedagog sifatida badiiy adabiyotning lingvistik va kommunikativ imkoniyatlarini bolalar ma‘naviy kamoloti, xususan, nutqning rivojlanishida asosiy omil sifatida ko‘radi. Avloniyning dastlab yaratgan darsliklarida berilgan kichik hikoyalarning ikki jihatini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1) Hikoyalardagi ibratli xulosalar o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, hayot haqidagi xulosalarini boyitish, tafakkurini o‘stirish bilan bog‘liq tarbiyaviy jihat;

2) Hikoyalarni o‘qish jarayonida o‘zlashtiriladigan nutqiy ko‘nikmalar bilan bog‘liq ta‘limiy jihat.

Demak, Abdulla Avloniy o‘zining ta‘lim va tarbiya konsepsiyasida bolalarning nutqiy qobiliyatlarini o‘stirish masalasiga e‘tibor qaratgan, ularni o‘zlashtirishda badiiy adabiyotga asosan vosita sifatida qaragan.

Xulosa Bola nutqini rivojlantirish har doim muhim masala sifatida qaralgan. Shu sababdan ham bolalar nutqini rivojlantirish masalasi keng qamrovli va ko‘p omillar pedagogik muammo sifatida ilmiy jamoatchilikning e‘tiborini ko‘pdan beri jalb qilib kelmoqda. Ularda muammo turli xil aspektlarda tadqiq qilingan. Ayniqsa, bu borada rus pedagog olimlarining xizmati katta bo‘lib, mahalliy tadqiqotchilar tomonidan hali amalga oshirilishi lozim bo‘lgan tadqiqotlar talaygina. Shubhasiz, bolalar nutqini rivojlantirish masalasini turli kurslar orqali tadqiq qilinishi o‘zining nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QUV - MA‘NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5519X>

2. Raximjonovna, U. N. (2023). O ‘SMIR YOSHIDAGI O ‘QUVCHILARDA “TARBIYA” FANINI O ‘QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O ‘RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.

3. Xatambojevna, A. S. (2023). MAKTABGACHA TA ‘LIM TASHKILOTLARIDA TARBIYALANAYOTGAN 6-7 YOSHLI BOLALARNI IJTIMOYIY-HISSIY RIVOJLANISHINING SHART-SHAROITLARI. O‘ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(17), 344-350.

4. Asilova S.X. (2022). THE ESSENCE OF TEACHING PRIMARY SCHOOL PUPILS TO LOGICAL THINKING IN THE PROCESS OF MATHEMATICS. Экономика и социум, (2-1 (93)), 24-26.

5. Qodirova R.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogic nutqni rivojlantirishning psixologik omillari.

6. Тихеева Е.И. Развитие речи детей. Пособие для воспитателей детских садов. Издание 4-е. –М.: Просвещение. 1981. -144 с.; Леушина А.М. Авторитет родителей в воспитание детей.

7. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21

8. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O‘RTASIDAGI O‘ZARO TA‘SIRNI O‘RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.

9. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANGICH SINFLARDA O‘QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 9-13.
10. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>
11. В статье представлена информация о роли педагогики и психологии в повышении качества и эффективности образования, формировании зрелого поколения. Данное научное исследование исследует решающую роль симбиотических взаимоотношений педагогики и психологии в . (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12. <https://nuzjournals.uz/index.php/yoiit/article/view/79>
12. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>
13. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O‘QISH SAVODXONLIGINI O‘RGANISH (PIRLS). *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 14-17.
14. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 18-21.